

Matica hrvatska

O Matici hrvatskoj
Odjeli
Ogranci
Odjeci
Kontakt

Izdavaštvo

Knjige
Vijenac
Kolo
Hrvatska revija
Elektroničke knjige

Zbivanja

Sva
Mladi glazbenici
Salon
Knjižara
Galerija

Pretraži

Vijenac 545

Naslovnica , Tema

Ideologije današnjice

Što je to neoliberalizam?

Neven Šimac

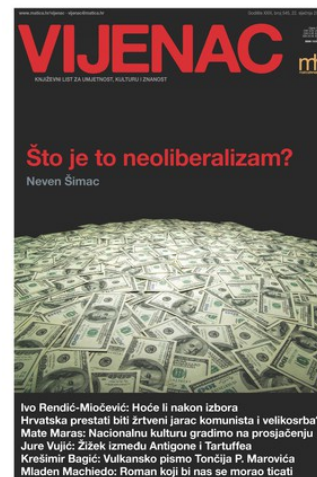
Kriza privatnih dugova 2008. niknula je u samo jednoj zemlji, SAD-u, i odande se proširila, pošto su američke banke nesigurna potraživanja hipotekarnih zajmova upakirale i rasprodale po cijelom svijetu. Ta je kriza izraz prihvaćanja prezaduženosti i pohlepe kao nečeg normalnog i, utoliko, ona je i antropološka i etička kriza

U minulom stoljeću, od Sarajevskog atentata do danas, Europom su prohujala tri liberalizma i tri totalitarizma, a hrvatskim zemljama dva od tri liberalizma te sva tri totalitarizma. Kad su prije četvrt stoljeća slobodarski berlinski građani srušili komunistički Zid, granulo je Proljeće narodâ i nije došlo ni do kakva „konca povijesti“, kako je to tvrdio Francis Fukuyama, a ni do nekog novog „sraza civilizacija“, kako je predviđao drugi žrec slavodobitnoga Zapada, Samuel Huntington. Nije došlo ipak ni do umiranja ideologija. One su i dalje tu, žive i prisutne. Dogodio se tada, zapravo, samo blag osvjetljenje u slobodu i demokraciju, koji je odmah obasjao ružno lice jedne pretenciozne ideologije i davno viđene, „mamonske“ idolatrije. Dugo se vremena naime držalo da je neoliberalizam ideologija *in statu nascendi* (u nastajanju), da bi se na koncu ipak shvatilo da je riječ o krajnjem obliku jedne od liberalnih ideologija.

Neoliberalizam je politička filozofija koja polazi od postavke da nije ni potrebno ni poželjno da javna vlast (država) intervenira u gospodarske i u društvene odnose. Na gospodarskom području ona polazi od poznate paradigme praoca ekonomskoga liberalizma, Adama Smitha, škotskoga profesora moralne filozofije, o „nevidljivoj ruci tržišta“ koja bi sama od sebe, ako je slobodna od državne intervencije, trebala savršeno voditi do ravnoteže ponude i potražnje, do pravedne cijene i profita, ukoliko – do učinkovitosti i bogatstva društva. Na političkom i institucionalnom polju, neoliberalna ideologija zagovara „minimalnu državu“ i općenito rudimentarnu javnu vlast, kao i njima suprotstavljenu slobodu samoorganiziranja pojedinaca i interesnih skupina.

Ako trenutno zapostavimo činjenicu da liberalne ideje vuku korijen iz prirodne težnje čovjeka za slobodom (*libertas*), pa tako i iz kršćanske objave i kršćanskih vrijednosti, te krenemo od njezinih *prosvjetiteljskih* izvora, onda, kako ističe francuski filozof Philippe Nemo, možemo razlikovati tri razine, odnosno vrste liberalizma: prvo, liberalizam koji slobodi podređuje sve ostale vrijednosti, pa tako i napredak, a i brigu za svakog blišnjega. Toj, često elitističkoj, koncepciji „slobode zbog nje same i za nju samu“, bliski su bili različiti mislioci, od Cice rona, pa preko agnostikâ Tocquevillea i Montesquieua, do današnjih anarhistâ, s njihovim odbacivanjem „i Boga i gospodara“. Druga razina vidi u slobodi put, sredstvo i način napretka. Toj „sredstvomnoj“ viziji slobode bliski su filozofi utilitaristi, od Spencera do Hayeka, kao i „klasični“ i „neoklasični“ ekonomisti... To je ideja da sloboda služi, da je korisna napretku, ali napretku za većinu, pa zaboravlja i žrtvuje manjinu, „one koji ne mogu, koji nisu kadri pratiti ritam...“, ukoliko najsiromašnije i najnezaštićenije. Takav liberalizam gleda na kršćanstvo i njegovu „ljubav prema blišnjima“ kao na primitivni i plemenski smisao za „blisko“, a ne želi vidjeti etičku dimenziju kršćanstva, njegovu evanđeosku *caritas* i sućut, pa i za udaljenog brata i sestru. Treća razina liberalizma jest ona koja od vrijednosne ideje slobode traži i očekuje više od evolucije i napretka „za njih same i zbog njih samih“. Ona traži da i sloboda i napredak vode i služe višim, duhovnim i etičkim vrijednostima i ciljevima, sve do kršćanske etike ljubavi prema blišnjima. U tom poimanju liberalizma nalazimo, među mnogima, i tenore kršćanstva, od sv. Tome Akvinskog do don Luigi Sturza, osnivača političkih struktura socijalnih kršćana. Tu razinu liberalizma zagovarao je još i filozof i književnik romantizma Benjamin Constant, kad je govorio da „sloboda uvijek traži građanina, a ponekad i junaka... i uz pomoć građanskih vrlina stvara junake i daje im snagu da budu i mučenici“.

Ideja slobode radi nje same, kao vrijednosti koja isključuje, pače žrtvuje sve druge vrijednosti, izražava se u političkom anarhizmu, ali i u suvremenoj socijalnoj anomiji – svijetu i društvu bez pravila, pa i javnoga, građanskog morala. Ona nema posebnoga gospodarskog izraza. Za razliku od toga, liberalizam kao izraz slobode koja služi evoluciji, odnosno ne samo intelektualnom nego i političkom i gospodarskom napretku, pretendira na to da sloboda omogućuje optimalnu korisnost – za većinu, premda ne i za sve. Pristalice te varijante liberalizma ustrajavaju na autonomiji pojedinca, a posebice na slobodi poduzetništva i

545 - 22. siječnja 2015.

- Aktualno
- Druga stranica
- Film
- Glazba
- Kazalište
- Književnost
- Kolumne
- Komentar
- Likovna umjetnost
- Matica hrvatska
- Naslovnica
- Poezija
- Proza
- Razgovor
- Strip
- Tema
- Zadnja stranica

trgovine, kao i na pravu apsolutnog vlasništva... ali i na paroli „snađi se sam“. Oni se načelno suprotstavljaju privilegijama i promiču ideju jednakosti, ali i ograničavanja države i njezine intervencije u gospodarsku, pa i u socijalnu sferu. Toj razini liberalizma središte je *homo oeconomicus*, proizvođač i potrošač, ali i pravo da se zadovoljstvu većine žrtvuje manjina, koja nije kadra nositi se s totalnom utakmicom, posebice gospodarskom. Pristalice te razine u tržištu vide ne samo moralnu vrijednost, jer služi kao mjesto razmjene dobara, dakle i za siromašne, nego i kao sredstvo pacifikacije ljudskih odnosa. Oni u nevidljivoj ruci tržišta, koja regulira odnos ponude i potražnje, vide savršenost, kao što su kasniji komunistički ideolozi vjerovali u *savršeni plan*. Za sljedbenike treće razine liberalizma, i sloboda i evolucija / napredak jesu vrijednosti, ali oni ne teže ni slobodi ni napretku radi njih samih, nego radi ostvarivanja viših, duhovnih ciljeva. Ta je razina u stanju razriješiti problem spojivosti kršćanstva s liberalizmom jer, ako se žele postići viši duhovni ciljevi i vrijednosti, onda se mora prihvatiti i vrijednost slobode i ideja napretka. Kršćaninu ne treba sloboda u istom smislu kako ju promiče anarhist, ili utilitarist i njegov *homo oeconomicus*, nego on slobodu treba još potpunije, jer bez nje nije kadar ljubav pretvoriti u djela. Zato ima pravo filozof Philippe Nemo kad drži da „kršćanin teži i Istinitom i Lijepom – samo u cilju Dobra“. Kršćanin bi se trebao osjećati lijepo i bratski sa svim sirotama, ali ne zastati na tom psihologiziranju ljubavi prema bližnjemu, jer ljubav nije tek osjećaj bliskosti i sućuti, ona je teološka vrijednost.

Ono što danas nazivamo neoliberalizmom želi se predstaviti kao nova, suvremena varijanta liberalizma druge razine, tj. slobode radi evolucije i napretka. No taj je neoliberalizam pošao dalje od te, naizgled prirodne, sheme i postao je dogmom. On pretendira na savršenost tržišne samoregulacije, a od rušenja Berlinskog zida i na svojevrsni „konac Povijesti“ u stilu „mi smo tu, zauvijek, i bez ikakve moguće konkurencije“.

Neoliberalizam i suvremene krize

Neoliberalni ekonomsko-politički koncept nastao je kao prešutni dogovor dviju međunarodnih financijskih institucija – Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke (i drugih sličnih ustanova), ali još navlastito Riznice SAD-a, države koja je najvažniji dioničar tih dviju Bretton-Woodskih institucija. Bio je to uniformni odgovor neoliberalnih institucija na krize koje su zaredale, najprije u Indokini, pa u Latinskoj Americi te u Rusiji, u dvama posljednjim desetljećima prošlog stoljeća, a zatim je proširen i na tzv. tranzicijske zemlje. Navedene ustanove uvjetovale su svoju pomoć državama u gospodarskim i financijskim teškoćama ne samo zahtjevom da ostvare makroekonomsku stabilnost: proračuna, valute, duga i trgovine... nego su uz te strukturne reforme promicale još i neoliberalnu dogmu da tržište može samo sobom učinkovito, pače savršeno upravljati. Zato se u praksi *Washingtonski konsenzus* sveo na zahtjeve državama u teškoćama, uključujući i tranzicijske države, da svoju intervenciju na tržištu svedu na najmanju moguću mjeru, da ne bi smanjivale djelotvornost nepogrešive „nevidljive ruke tržišta“ i to po ovom jednostavnom receptu:

Privatizirati javna poduzeća, kao što su željeznice, energetske tvrtke i zračni prijevoznici, i otvoriti konkurenciji javne usluge, sa svrhom smanjenja poreza i javnih dažbina, a sve s apriornom dogmom da je „država loš gospodarstvenik“.

Deregulirati, tj. ukidati pravne norme, pa i one koje se odnose, primjerice, na sigurnost prometa, kad one sputavaju pojedine gospodarske dionike, premda su te norme služile da unesu reda i sigurnosti u gospodarske djelatnosti, ali i da štite prava radnika te prirodni i ljudski okoliš.

Liberalizirati područje razmjene, odnosno trgovine roba i usluga, kao i kretanja kapitala, bez obzira na rizike nepravde trgovine te nestalnoga, virtualnog i spekulativnog kapitala.

Ovakav diktat međunarodnih financijskih institucija i vodeće svjetske sile i gospodarstva ne bi bio ni zamisliv ni moguć da mu nisu otvorili vrata državnicima koji su ga mogli nametnuti *urbi et orbi*. Evo dakle izjava koje bitno karakteriziraju s jedne strane uklanjanje Države i Politike s mjesta zaštitnika javnog interesa i zajedničkog dobra, a s druge strane promoviranje individualizma i egoizma. U nastupnom govoru početkom 1981. novoizabrani američki predsjednik Ronald Reagan izjavio je: „U sadašnjoj krizi Vlada nije rješenje za naše probleme, Vlada je ta koja je problem“. S druge strane, njegova britanska kolegica, Margaret Thatcher, koja je stupila na vlast godinu prije Reagana, iznijela je svoju individualistički *credo* nešto kasnije, u jednom intervjuu, i to ovim riječima: „Društvo? Takvo što ne postoji! Postoje samo pojedini muškarci i žene, postoje i obitelji“. Na tim je osnovama nastajalo neoliberalno jednodimlje i *tsunami* što je protutnjao svijetom zahvativši i sve tranzicijske zemlje, pa i Hrvatsku, s formulom, opet Margaret Thatcher: TINA - *There is no alternative* (Našem sustavu/ nema alternative). To jednodimlje podarilo je prvenstvo privatnim i skupnim probicima nad javnim interesom i nad općim dobrom, a to znači gospodarstva i kapitala nad Državom i Politikom; pednost pojedincu, proizvođaču i potrošaču, nad integralnom

osobom; kao i dereguliranim financijama – nad ekonomijom i nad državom, jer je sve postalo robom, pa i sâm novac, kako stvarni tako i virtualni.

Od krize privatnih do krize javnih dugova

Kriza privatnih dugova 2007/08. niknula je u samo jednoj zemlji, SAD-u, i odande se proširila, pošto su američke banke nesigurna potraživanja hipotekarnih zajmova upakirale i rasprodale po cijelom svijetu. Ta je kriza i izraz prihvaćanja prezaduženosti i pohlepe kao nečeg normalnog i, utoliko, ona je i antropološka i etička kriza. U svom ishodištu ova je kriza od bankarske postala financijska, zatim gospodarsko-socijalna, pa na koncu još i politička. U Hrvatskoj ona skriva strukturu gospodarsku i financijsku krizu, a u svijetu onu okoliša i klimatskih promjena te posebice krizu vode i hrane. Do ove višestranke krize došlo je zbog prevlasti novoga, kockarskog, *casino*-kapitalizma, koji je u uvjetima deregulacije i lakog novca nametnuo hazarderske rizike i prekomjerno zaduživanje kao normalu; kao i zbog prekomjerne potrošnje i uništavanja neobnovljivih dobara, sirovina i energenata, ali i zbog ugrožavanja stvorenoga. I tad uskaču države kao najviše instance javnoga povjerenja pa tisućama milijarda dolara javnoga novca otkupljuju nesigurna privatna potraživanja i spašavaju privatne banke i privatna poduzeća; te stvaraju javne fondove poticaja privatnom gospodarstvu.

Ukratko, oni isti neoliberali, koji su još jučer zahtijevali da se država i politika ne miješaju u ekonomiju, zavapili su za njihovom pomoći i dogodile su se najveće intervencije države u gospodarstvu od *Velikog sloma* s konca 30-ih godina minolog stoljeća, koje se procjenjuju, samo za prvi val pomoći države, na oko 4.000 milijarde dolara. Dolazi dakle do javnog *hold-up*-a, tj. do socijalizacije gubitaka, do transfera privatne neodgovornosti i pogrešaka na cijelu zajednicu, kao i do siromašenja zajednice i naraštaja koji dolaze. Danas više nije upitno to da su privatne banke i tvrtke upravo s tom pomoći i računale i to je onaj pravi „moralni rizik“ koji neoliberali pripisuju radnicima, kad neki od njih zlorabe socijalu, ili siromašnima koji dižu zajam za stan, a nisu kadri vraćati ga. Jer velike banke i osiguravajuća društva bili su ti koji su išli s logikom *mi smo toliko veliki i značajni, da ne smijete pustiti da propadnemo (too big to fail)*. Intervencije država znatno su povećale javni dug i on prekomjerno zadužuje sadašnju generaciju i generacije koje dolaze, pa se i s tog razloga nije moglo izbjeći da 2011. ne dođe do krize javnih dugova.

Do njih je došlo ne samo zbog spašavanja banaka, osiguravajućih društava i poduzeća, nego i zbog opće prezaduženosti država, do koje pak dolazi još i zbog mentaliteta kratkoročnosti političara, koje je opijala logika laka novca i nebriga za vrijeme poslije njihova mandata. U svijetu su te krize izazvale najprije snažnu recesiju, a zatim su potaknule na nove oblike međunarodnoga financijskog upravljanja kroz koordinaciju G-20, kao i na snaženje MMF-a i drugih institucija koje se bave javnim dugovima. U Europskoj Uniji pak kriza je potaknula na znatnu financijsku solidarnost s perifernim državama članicama – Grčkom, Portugalom, Španjolskom, Irskom; na stvaranje novih fondova za pomoć državama i za zapošljavanje, posebice mladih; na otkup državnih obveznica i dugova; na strožu kontrolu nad bankama, da ne bi postale *too big to fail*; ali i na održavanje imperativa da EU ostane „socijalno tržišno gospodarstvo“.

Recesija je prestala u SAD-u još koncem 2009, pa zatim u Europi koncem 2012, s predviđanjem „rasta na W“ (gore-dolje). No razina zaposlenosti od prije krize nije dosegnuta i izlazak iz krize gotovo je svugdje rezultirao gubitkom radnih mjesta u usporedbi s vremenom prije krize i nižom stopom rasta gospodarstava. Rast BDP-a mora naime biti 3–4 posto godišnje, a da ne bude porasta nezaposlenosti. A kako od krize pobornici neoliberalizma zagovaraju fleksibilnost politike zapošljavanja – što u biti znači prije svega lakoću otpuštanja zaposlenika – trajna zaposlenost postaje sve rjeđa, a siromaštvo se javlja i među onima koji imaju posao.

Spori izlazak iz recesije otvorio je i četvrti stadij krize te je ona postala još i politička, što se posebno pokazalo u Grčkoj, ali i u više drugih zemalja članica EU, gdje je proračunski deficit zahtijevao snažno „stezanje remena“. S druge strane, mjehur od sapunice nekretnina u Irskoj i Španjolskoj rezultirao je snažnom nezaposlenošću – od 20 posto i više, posebice mladih i obrazovanih. Krizno stanje i mjere spašavanja utječu na smanjenje domaćih socijalnih mjera i programa; na smanjenje pomoći i izravnih ulaganja u nerazvijenije zemlje; a sve pred stalno rastućim potrebama za borbu protiv klimatskih promjena, koja se odgađa, a time se potrebe za financiranjem borbe protiv ovih promjena samo povećavaju.

Uzroci krize

Uzroci krize nisu samo antropološki i etički, oni su tehnički i stručni, ideološki i politički. Nestalo je organiziranog tržišta jer se s deregulacijom od 80-ih godina prošlog stoljeća naglo odustajalo od pravila opreza i razboritog rizika. Tako je nastao *shadow banking system*, koji nobelovac-ekonomist Krugmann naziva „fantomskim sustavom institucija koje funkcioniraju kao investicijske banke... ali su

ustrojene tako da izbjegniju regulaciju". Taj često virtualan kockarski sustav finansijskih institucija i fondova vrti oko 10.000 milijarda dolara, odnosno isto koliko i klasični, stvarni bankarski sustav. Nestalo je transparentnosti tržišta i postalo je bjelodano da nema „nevidljive ruke tržišta“ jednostavno zato što je informacija na tržištu nesavršena, tj. djelomična, pa i lažna, a paketi i kokteli su zamračeni, posebice kod netransparentnih tzv. deriviranih proizvoda, koji su ostali izvan nadzora središnjih banaka i državnih riznica. Te „proizvode“ milijarder Warren Buffet naziva „finansijskim oružjem za masovno uništavanje“. Nerazvidnost tržišta povećale su i agencije za ocjenu rizika, koje istovremeno i savjetuju i ocjenjuju, a plaćaju ih – oni koje one procjenjuju, što je očit sukob interesa. Nestalo je i industrijskog – menadžerskog – kapitalizma i obiteljskih poduzeća. Pojavio se novi oblik „superkapitalizma“, kako ga naziva posljednji Clintonov ministar rada Robert Reich, s tisućama malih dioničara i snažnim, bogato plaćenim upravama, dok svim tim novim oblikom kapitalizma u velikoj mjeri upravlja financijalizirana kasino-ekonomija i osobito spekulativni kapital. Nestalo je i razboritosti i umjerenosti, pa se prihvaća preuzimanje najvećeg rizika, što „legitimira pravo“ na najveći profit (15–25 posto) i na pohlepu, na skandalozne plaće, na *stock-options* (opcije menadžera na buduće dionice), na milijunske *bonuse* i otpremnine menadžera. A sve se to zbiva uz dugogodišnje opadanje nižih plaća: u 30 godina (1976–2004), one padaju sa 77–78 posto BDP-a na 67 posto, usprkos povećanoj produktivnosti rada, što izaziva siromašenje srednje klase koja je stup svakoga suvremenog društva. Nejednakost je povećana i zato što su od 1970. kroz tzv. deregulaciju ukidane i institucije nadzora i arbitriranja (između različitih interesa), ali i sve češćom *anomijom*, tj. ukidanjem pravila i zakona koji su ograničavali nejednakost. I ne samo to, nego je s povećanjem nejednakosti povećano i nepovjerenje među ljudima, i to navlastito kod nas, u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, gdje je međusobno povjerenje znatno niže od svih tranzicijskih država. Nestalo je i novca kao protuvrijednosti proizvedenih roba i pruženih usluga. Novac je postao potpuno osamostaljena roba. Nestalo je i štednje, što je jedan od izvornih uzroka krize, posebice u SAD-u, ali ne u Europi, ni u Aziji. Potrošnja iznad mogućnosti i prekomjerna zaduženost postale su pravilom. Tako je ukupna zaduženost SAD-a u prosincu 2010. iznosila 14.000 milijarda dolara, što čini 97 posto vrijednosti godišnjeg BDP-a, a od toga 2/3 bio je javni dug. Istodobno ukupna zaduženost država EU-27 iznosila je 80 posto BDP, a Hrvatske 102 posto. Zaduzenost domaćinstva u SAD-u iznosila je 130 posto godišnjih prihoda, dok je u EU oko bila oko 80 posto. I, na koncu, investicije i rast, ali što je još gore i potrošnja – i javna i privatna – u posljednjih dvadesetak godina financiraju se sve više iz zajmova, a sve manje iz vlastite štednje, a što znači neodgovorno zaduživanje budućih naraštaja.

Ideološki i politički uzroci

Neoliberalizam je doveo do kapitulacije politike i Države pred ekonomijom, a Države i ekonomije pred financijama. I desne i lijeve stranke i opcije kapitulirale su pred „jedino mogućom, uspješnom ekonomijom u nepovratnom kontekstu globalizacije“, sve po ultraliberalnoj formuli Margaret Thatcher: TINA. U tom su se smislu javni interes i zajedničko dobro povukli pred privatnim probitcima, a porezni udar obrušio se na rad, a ne na kapital. U mnogim razvijenim zemljama došlo je do postupne privatizacije temeljnih služba javne jednakosti, zdravstva i školstva. Rezultat takva jednodimljna nestajanje je ekonomske i socijalne kohezije mnogih razvijenih društava, egzodus mladih i besperspektivnost starijih.

Neoliberalni kapitalizam i tržišni fundamentalizam temelje se na vrlo siromašnoj, redukcioniističkoj antropologiji, koja osobu svodi na individuu: na racionalnog računđužiju i zainteresiranog egoista, uz to još samo proizvođača i još više potrošača, posebice potrošača „nove robe“, novca i poželjnoga ropskog dužnika. Taj novi oblik kapitalizma ne želi u čovjeku vidjeti integralnu osobu – obdarenu razumom, slobodnom voljom i moralnim zakonom – i solidarnog, zauzetog građanina. Ovdje se valja prisjetiti da je u sličnim okolnostima krize, nakon Velikog sloma, 1936. Franklin D. Roosevelt ustvrdio: „Uvijek smo znali da je beščutni egoizam moralno loš; sad znamo da je i ekonomski loš.“ Podsjetimo na koncu da je demokracija uvijek počivala na odnosu povjerenja, a za „30 zlatnih godina“ razboritog kapitalizma (1950–80) još i na socijalnoj „državi blagostanja“. Danas je predstavnička demokracija u krizi jer neoliberalni etički relativizam i individualizam čine da slabi jednodušnost oko zajedničkih vrijednosti. Javnog interesa i zajedničkog dobra.

Sve je jasnije da svijet i Europa, a još više Hrvatska i Bosna i Hercegovina, ne mogu nastaviti ovim opasnim putovima neoliberalne *anomije* i nihilizma. Iz ove krize neće biti moguće izići, ako se ponovno ne uspostavi sustav vrijednosti, tj. ako se ne rehabilitira Politika i Država i ne povrati se njihov primat kao jedinih legitimnih zaštitnika i promicatelja javnog interesa i općeg dobra. Neće se dogoditi izlazak iz krize ni ako se ne vrati red u ekonomiju i u tržište razboritim pravilima, potrebna za zaštitu od kriza i za solidarnost prema najslabijima: ako se ne povrate financije u ulogu servisa ekonomije, građana i javnih zajednica; ako se ne vrati ideja vizije za društvo i poštivanje dugotrajnosti; ako se ne moralizira svijest o okolišu, kao i o

nužnosti očuvanja Stvorenoga, kao osnovi međunaraštajne solidarnosti; i, na koncu, ako već naš naraštaj ne promijeni načina življenja i ne okrene se novom, umjerenijem načinu ophođenje s prirodnim i ljudskim okolišem. Jasno je da te potrebe postavljaju i brojna pitanja, pače dvojbe, kao što su ove: je li i kako moguće moralizirati kapitalizam i financije, kad više ne postoji građanska suglasnost oko vrijednosti; je li gotovo s političkim i ekonomskim jednouljem (TINA) i s pričom o „minimalnoj Državi“ i o „nevidljivoj ruci“ tržišta; i nije li potrebno ekološko i socijalno obraćenje već ovog naraštaja? I, na koncu ovog površnog prikaza nekih od aspekata i manifestacija neoliberalizma, valja se prisjetiti da je Politika briga i rad za *Polis* / Zajednicu, a za kršćane još i διακονία, tj. služenje; da je ekonomija spoj riječi οὐκία – kuća zajednička – i νόμος – pravilo / zakon; kao i to da nam valja početi drukčije razmišljati i razboritije živjeti. A ništa od toga neće biti izvedivo ako ne budemo razvijali participativne i subsidijarne oblike demokracije, ako ne budemo gradili nove uzajamnosti i ako se ne okrenemo trećoj razini liberalizma, koja je jedina spojiva s univerzalnim vrijednostima – baštinik kojih je i naš hrvatski narod – kao i potreba našega vremena te svijeta koji trebamo ostaviti djeci i unucima.